

УДК 316.443

DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-9>**Михайлик Артур Олександрович**

кандидат історичних наук,
доцент кафедри професійної та спеціальної освіти
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
Step.Rudanskiy@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3189-6535

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАЛІНЩИНИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Вивчення історії Радянської України між Першою і Другою світовими війнами зараз є актуальним, оскільки саме в період сталінщини були закладені основи тої держави, яка через століття переродилася в країну, що бачить єдиним сценарієм свого майбутнього війну проти сусідньої незалежної європейської держави. Цей період асоціюється, насамперед, з нечуваним політичним терором і репресіями, направленими проти української інтелігенції, селян і робітників. Насилля застосовувалося не лише проти тих, хто перебував в опозиції до більшовизму, але й тих, хто визнавався теоретиками партії ворогом за своїм походженням, родом занять, хто був носієм певного культурного коду, світогляду, цінностей та переконань, які йшли в розріз з офіційною позицією, зазвичай, визнаною єдино правильною. Ця частина суспільства Радянської України була приречена на розстріли й тюремні строки, а її місце мала зайняти «нова людина», позбавлена сімейних традицій, національних ознак, поваги до приватної власності, підприємницьких якостей, права на власну думку – всього, на чому ґрунтувався цивілізаційний поступ в Європі протягом «довгого» XIX ст. Одним з методів формування комуністичної « нової людини » була соціальна нерівність, існування якої в СРСР офіційно замовчувалося і заперечувалося, натомість активно просувався міфологема про те, що в Країні Рад все населення рівне між собою у майнових, політико-соціальних і культурних правах.

Вступ. Комуністична ідеологія передбачала розбудову нового безкласового суспільства, яке базувалося на засадах загальної рівності та позбавленого майнових та соціальних суперечок. Під впливом державного примусу й всеохоплюючої, широкомасштабної пропаганди кремлівська партійна верхівка прагнула переконати населення України, що таке суспільство – це не тільки справа майбутнього, але воно вже сформовано в Країні Рад.

Мета дослідження: на прикладі соціально-правової сфери Радянської України міжвоєнного часу проаналізувати основні засади внутрішньої політики сталінського режиму та сформувати цілісну картину розбудови тоталітарного суспільства комуністичного типу на території республіки.

Результати. У статті, на прикладі соціальної політики сталінщини та її правового підґрунтя, визначено основні категорії населення Радянської України та особливості ставлення держави до кожної з них. Доведено, що соціальна нерівність та політичний примус була невід'ємною частиною суспільного життя, а позбавлення соціальних і майнових прав перетворилося на звичну практику, яка цілком відповідала репресивній політиці сталінізму щодо українських територій.

Ключові слова: *суспільні відносини, сталінщина, міфологема, радянська Україна, комуністична ідеологія, соціальна нерівність.*

Mykhailik Artur Oleksandrovych

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Professional and Special Education Educational
and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”

SOCIAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF STALINISM IN SOVIET UKRAINE: HISTORICAL ASPECT

The study of the history of Soviet Ukraine between the First and Second World Wars is currently relevant, as it was during the Stalinist era that the foundations of a state were laid – one that, a century later, transformed into a country envisioning war against a neighboring independent European nation as the only scenario for its future. This period is primarily associated with unprecedented political terror and repression directed against the Ukrainian intelligentsia, peasants, and workers. Violence was employed not only against those in opposition to Bolshevism, but also against individuals whom the party ideologists considered enemies due to their origin, occupation, or their adherence to certain cultural codes, worldviews, values, and beliefs that contradicted the official stance, which was typically declared the only correct one. This segment of Soviet Ukrainian society was condemned to executions and prison terms, and was to be replaced by the “new man” – deprived of family traditions, national identity, respect for private property, entrepreneurial qualities, and the right to an independent opinion – all of which had formed the basis of civilizational progress in Europe throughout the “long” 19th century. One of the methods for shaping this communist “new man” was social inequality, the existence of which was officially denied and silenced in the USSR, while a mythologeme was actively promoted that in the Land of the Soviets all people were equal in terms of property, political, social, and cultural rights.

Introduction. Communist ideology envisaged the construction of a new classless society based on universal equality and free from property and social conflicts. Under the influence of state coercion and pervasive, large-scale propaganda, the Kremlin's party elite sought to convince the population of Ukraine that such a society was not only a matter of the future, but had already been established in the Land of the Soviets.

Research Objective: To analyze the main principles of Stalin's domestic policy and form a comprehensive picture of the construction of a totalitarian communist society within the republic, using the socio-legal sphere of interwar Soviet Ukraine as a case study.

Results. The article identifies the main categories of the Soviet Ukrainian population and the state's attitude toward each of them, based on the example of Stalinist social policy and its legal foundation. It is proven that social inequality and political coercion were integral parts of public life, and the deprivation of social and property rights became a common practice that fully aligned with Stalinism's repressive policy toward Ukrainian territories.

Key words: *social relations, Stalinism, mythology, Soviet Ukraine, communist ideology, social inequality.*

Вступ. Соціальна страфікація з'явилася ще до появи перших цивілізацій та існує досі у всіх державах. В Радянській Україні міжвоєнного часу розшарування суспільства набуло особливо чітких форм, добре помітних порівняно з країнами Західного світу, де, навпаки, тоді мали місце тенденції нівелювання майнових і соціальних кордонів в межах соціуму. Окрім того, комуністичні московські ідеологи активно формували міфологему про соціальну рівність у радянському «безкласовому» суспільстві і не менш активно просували її як у межах Радянського Союзу, так і за кордоном. Разом з такими міфологемами, як «миролюбність Країни Рад», «доступність освіти», «народовладдя» та іншими вона подавалася, як одна з переваг соціалістичного/комуністичного ладу.

Мета і завдання статті. Метою статті є аналіз соціальних відносин в Радянській Україні, дослідження штучно створеного майнового і соціального розшарування як засобу тиску на особистість та формування лояльності до комуністичної влади в 1920–1930-х роках.

Історіографія. Джерельною базою дослідження стали матеріали фонду 1 («Центральний комітет комуністичної партії України»), описів 6 і 20 Центрального державного архіву громадських об'єднань і українців. Використано також матеріали фонду 22 («Центральная контрольная комиссия коммунистической партии (большевиков) Украины»), опис 1, справа 13 названого архіву.

Стаття ґрунтується також на матеріалах Державного архіву Вінницької області. Так, опрацьовано документи фонду П-29 («Винницкий окружной комитет КП(б)Украины Подольской губернии»), опису 1 цього архіву.

Одними з перших почали досліджувати соціальні відносини в СРСР Р. Бауер, А. Інелес та К. Клухон [1]. У колективній монографії цих авторів, опублікованій 1961 р., багато уваги приділено питанню розшарування радянського суспільства.

Як правило, закордонні автори вивчали названі питання на рівні всього Радянського Союзу, не виокремлюючи українські землі й не визначаючи їх особливості. Серед них Е. Кімергінг [2] і Ш. Фіцпатрік [3].

Побіжні відомості щодо Радянської України вміщено в працях Г. Алексопулоса [4] і В. Бровкіна [5], які визначають позбавлення соціальних і політичних прав одним з вагомих засобів сталінського терору. З ними погоджується в своїй праці Д. Шерер [6].

Серед сучасних українських істориків, які вивчали стратифікацію суспільства в Радянській Україні, відзначимо Є. Горюнову [7], Н. Лаас [8], А. Новікову [9], С. Мешкову [10], Г. Стародубця та В. Стародубець [11].

2021 р. вийшла друком книга, підготовлена співробітниками Інституту історії України НАН Укра-

їни, де автори пишуть про вплив особливого психологічного стану комуністичного соціуму, визначною якістю якого було переслідування вигаданих «ворогів народу», на індивідуальну свідомість окремої людини. Сформована в міжвоєнний період соціальна нерівність цілком відповідала загальному контексту суспільного життя Радянської України [12, с. 423].

Водночас, праця, присвячена комплексному і системному аналізу названої проблеми, відсутня і досі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В колишньому СРСР соціальна стратифікація носила штучний характер, була частиною комуністичної ідеології і засобом тиску на опозицію. Від початку більшовицької окупації України до пріоритетних груп населення влада відносила політичну і партійну номенклатуру, співробітників ЧК/ДПУ/НКВС, міліціонерів, червоноармійців й т. зв. «жертв контрреволюції». Решта – обмежувалися в своїх правах і займали нижче становище в соціальній ієрархії. Основним критерієм, який визначав місце людини в соціумі стало, як в період доіндустріального суспільства, походження та рід її занять до Жовтневої революції 1917 р. Радянське суспільство протягом міжвоєнного часу чітко поділялося на тих осіб, яких до революції «експлуатували» і тих, хто належав до «експлуататорів». Внаслідок потужного суттєвого впливу більшовизму вже скоро багато жителів України також почали з підозрою ставитись до колишній «експлуататорів». Це сприяло розколу українського суспільства, оскільки ставило класові ознаки вище національних.

Практично відразу після захоплення України московська комуністична влада оголосила «ворожим» цілий ряд соціальних верств: духовенство, дореволюційне дворянство, бувших капіталістів, непманів, значну частину селянства. Більшість з них позбавили виборчих прав, перетворивши на т. зв. «позбавлених», що призводило до підвищення оподаткування, проблем з працевлаштуванням та пенсійним забезпеченням. Характерно, що постанова РНК УСРР від 10 вересня 1924 р. «Про осіб, позбавлених виборчих прав» розповсюджувалася не тільки на «позбавлених», але на їх родини! [13, с. 20].

1921 р. більшовиками було запроваджено загальногромадянський податок, згідно якого всі платники податку поділялися на тих, хто заробляв на життя власною працею, тих, хто отримував високі оклади, володів дрібною власністю, але не мав найманих працівників і тих громадян, які займалися торгівлею і промислами, наймаючи додаткових робітників. Відповідно такого поділу в Україні проживало 643 тис. платників з оподаткуванням у 192 млрд. руб., що належали до першої групи, 3770 платників з 3,377 млрд. руб. податків з другої і 1280 платників з третьої групи заплатили державі 3,840 млрд. руб. [14, арк. 88]. Це

податок був першим, який сплачувався грошима та існував поряд з продуктовим. Показово, що невиконання фіскальних зборів влада пояснювала пояснювалося виключно прогалинами в масово-політичній роботі, а не економічними чинниками [15, арк. 33].

Яскравим прикладом соціальної нерівності в Радянській Україні була інструкція ВУЦВК УСРР та РНК від 18 грудня 1926 р. «Про вибори до Рад», яка визначала дванадцять категорій осіб, позбавлених виборчих прав. Показово, що серед них лише одна (XI – божевільні та підопічні) не пов'язана з класовими ознаками! Процедура виборів передбачала облаштування виборчих дільниць на заводах і фабриках, у військових частинах, державних установах і закладах освіти, там, де процес виборів відбувався під контролем керівництва таких установ, чи командування частин. За влучним виразом С. Кульчицького, ті, кого не влаштовував формалізм виборів, залишалися вдома [16].

Бувші «нетрудові елементи» в Радянській Україні, незалежно від їх роду занять на момент виборів, також позбавлялися виборчих прав. Окрім того, держава забороняла їм вступати до кооперативних об'єднань чи колективів [17, арк. 94].

Розповсюдженою формою економічної дискримінації в Радянській Україні стало позбавлення житла. Вилучення чужого житла та примусові «переселення» розпочалися відразу після більшовицької окупації України. Його законодавчим підґрунтям стало скасування в 1918 р. приватної власності на землю, що започаткувало масові примусові «переселення» жителів у чужі квартири, натомість вилучене житло розподілялося між привілейованими станами. До цього слід додати постійне зменшення протягом 1920-х років т. зв. голодної (мінімальної норми) житлової площі на одно жителя України. Так, 1924 р. вона становила 6,8 м², а 1927 р. – лише 5,7 м². У великих адміністративних і промислових центрах ситуація з житлом була ще гіршою [18, с. 47].

4 січня 1928 р. урядом СРСР було оприлюднено постанову про примусове виселення усіх, хто отримував прибуток більше 3 тис. крб. на рік і проживав у націоналізованому житловому фонді. Як наслідок, у столичному Харкові власне житло втратили понад 4 тис. осіб, у Києві – більше 5 тис. і кілька тисяч – в Одесі [19, с. 35]. Насамперед, під дію постанови потрапляла вже «нова буржуазія» – непмани. За період з 1928 до 1930 року їх житловий фонд зменшився на 41 % [20, с. 64]. В окремих випадках разом із непманами з квартири виселяли усіх жителів, а також випадки, коли президія окрвиконкому своїм рішенням скасовувала рішення суду! [19, с. 35].

Такою ж людиноненависницькою видається також обмеження права громадян вільно продавати свої будинки, започатковане на початку 1930-х років. Згідно постанови № 185 НКЮ і Головупркомгоспу при РНК УСРР «Про врегулювання привласнення денаціоналізованих будинків і права забудови приватних осіб», у випадку підозри в спекуляції, місцева влада отримала право самостійно визначати ціну на таку нерухомість! [21, с. 460]. Це ставило домовлас-

ників в залежність від представників влади і відкривало перед останніми широкі можливості до особистого збагачення.

Особливе значення у формуванні соціальної нерівності в Радянській Україні займала освіта, доступ до якої суворо регламентувався. Так, майже всі школи другого ступеню (де навчання тривало 5–7 років) розміщувалися в містах і були не доступні сільським жителям. У сільській місцевості багато дітей були змушені видати школу ледве навчившись читати й писати [22, арк. 72]. Для дітей окремих категорій населення, зокрема, торгівців доступ до шкільної освіти був обмеженим «... якщо зовсім не закритий», як писалося в одному з документів про шкільну освіту Харкова [23, арк. 51].

За навчання в школі потрібно було платити, за винятком деяких категорій учнів, які навчалися безкоштовно. Дуже часто міська рада того чи іншого міста сама визначала такі категорії, а також розмір платні. У разі не сплати за навчання у визначені строки, такого учня звільняли зі школи [24, арк. 145].

Ще більш помітним було розшарування суспільства на прикладі вищої освіти. Радянська влада прагнула будь-що розділити студентство, протиставити вихідців з селянства і робітництва вихідцям з інших верств. Так, в середині 1920-х років біля 25 % усіх студентів УСРР мали змогу навчатися безкоштовно, біля 45 % звільнялися від оплати частково і біля 30 % – платили за навчання [23, арк. 84].

Платня за навчання у вищих становила, в залежності від престижності навчального закладу, від 50 до 250 руб. на рік (новими грошима). Правда, від 20 до 30 відсотків студентів могли розраховувати на звільнення від оплати за навчання. Тут також все залежало від категорії та групи (в основу бралось соціальне походження, статки та інші чинники), на які були поділені всі здобувачі вищої освіти [25, арк. 67].

За радянської влади значна частина абітурієнтів мала відчутні переваги перед іншими, оскільки мала направлення від державних органів, профспілкових організацій, партійних осередків тощо. Так, серед 1914 студентів, прийнятих на навчання в Одесі у 1923 – 1924 навчальному році, лише 67 (3,5 %) вступили індивідуально, а решта – за направленням від партійних і державних органів [23, арк. 9].

Важливим методом насадження соціальної нерівності були т. зв. «чистки» (або «розвантаження»), які проводилися всюди: в органах влади, навчальних закладах, партії, всіх безвинятку організаціях і структурах. Перша така кампанія, проведена 1921 р., призвела до виключення з вищих навчальних закладів республіки більше 11 тисяч студентів. Наступного року до них додалося ще 1500 чоловік [26, с. 47].

Сама назва цієї каральної акції свідчить про спробу комуністичної держави принизити людську гідність власних громадян та продемонструвати своє домінування, оскільки вони штучно поділяли суспільство, породжували невпевненість у завтрашньому дні, змушували повсякчас підкреслювати свою лояльність та відданість партії і комуністичним ідеалам. Показово, що такі «розвантаження»

здійснювалися за планом: якщо «ворожих елементів» не знаходили – їх призначали, аби виконати регламентовані норми, отримані від керівництва! Так, у 1924 – 1925 н. р. з вишів Одеської губернії, згідно плану, передбачалося відрхувати 45 % студентів з Одеського медичного інституту, з Одеського політехнічного інституту – 30 %, Інституту народної освіти – 18 %, а Одеського сільськогосподарського інституту – 10 % [27, арк. 66, 67].

Подібні «чистки» відбувалися у всіх містах України. 1924 р. комісар Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту І. Кіндрат писав, що «непролетарський елемент» був успішно відокремлений від решти свідомого студентства і залишає стіни освітнього закладу. У деяких групах права на навчання позбавлялося більше третини студентів [28, с. 178].

Такі «чистки» особливо помітно позначалися на працівниках державних і радянських органів УСРР, оскільки вони після такого «розвантаження», фактично, отримували «вовчий білет»: їх нікуди не брали на роботу, вони позбавлялися права на пенсію, на вихідні виплати, не могли бути членами кооперативних об'єднань. Деколи, аби потрапити під чистку було достатньо мати дружину, або чоловіка з «ворожих» до влади прошарків суспільства: духовенства, торгівців, непманів і тд. [29, арк. 3]. Поряд з цим, у першій половині 1920-х років існували приховані форми соціальної дискримінації, непомітні на перший погляд. Серед них – обов'язкова підписка на більшовицьку періодику [29, арк. 53].

Важливим засобом дискримінації та маргіналізації населення Радянської України стала кампанія, яка передбачала переселення «прихованих куркульських, кримінальних або інших анти-суспільних елементів» з великих міст і промислових центрів республіки, яка розпочалася після постанови РНК СРСР від 27 грудня 1932 р. «Про встановлення єдиної паспортної системи по Союзу РСР та обов'язкової прописки паспортів». Після її оприлюднення паспортизація в радянському суспільстві почала виконувала функції не лише тотального контролю за населенням, але й перетворилася на додатковий засіб цілеспрямованої дискримінації, оскільки тепер держава визначала де саме жити людині. В другій половині 1930-х років майже половина населення СРСР була охоплена паспортизацією, яка, за висловом Т. Вронської, перетворилася на дієве знаряддя примусу [30, с. 113].

Починаючи з 1930-х років соціальна нерівність в УРСР ще більше загострилась, а держава почала втручатися в усі сфери життя особистості, прагнучи визначати не лише матеріально-побутовий рівень її життя, але й претендувати на свідомість і духовну сферу. Перед співробітниками НКВД республіки було поставлено завдання «вилучення ворожих елементів» за формальними ознаками, розділеними на дві категорії: більш ворожих і менш ворожих до влади. До першої категорії застосовувався розстріл, а до другої – ув'язненню до таборів. Партійна верхівка затвердила «ліміти» репресо-

ваних у кожному українському регіоні, було чітко регламентовано прискорений і спрощений порядок ведення слідства, визначено покарання за «злочини» [31, с. 46].

Сумнозвісний наказ наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова № 00486 від 15 серпня 1937 р. передбачав у випадку арешту «ворога народу» разом з ним притягати до відповідальності, згідно пункту 36, ще й дружину підозрюваного. Все майно заарештованої родини конфіскувалося, а квартира опечатувалася. Втім, якщо дружина написала донос каральним органам на чоловіка, то згідно ст. 56 вона могла уникнути покарання [32, с. 181]. Правда, 17 жовтня 1938 р., згідно Наказу НКВС СРСР № 00689 про порядок арешту дружин зрадників Батьківщини, пункт 36 оперативного наказу № 00486 відмінявся. Однак, згідно з п. 3 документу, це питання вирішувався в кожному окремому випадку керівником відповідного органу НКВС [32, с. 193].

Велика кількість зізнань заарештованих «ворогів народу» пояснювалася також тим, що саме 1937 р. було офіційно дозволено застосовувати фізичний вплив на підозрюваних. Сам Сталін того року написав, що методи фізичного впливу повинні застосовуватися до деяких категорій громадян як припустимий і правильний метод [33, с. 2]. Поряд з цим, слідчі органи, фактично отримали право самостійно дописувати необхідні для звинувачення докази і на їх основі формувати звинувачення! [34, с. 161]. Сталінізм в Радянській Україні досягнув свого апогею. Державне свавілля стало провідним засобом внутрішньої політики Країни Рад.

Показово, що в 1930-х роках деякі соціальні елементи могли бути помилувані владою та частково реінтегровані в суспільство, а деякі ніколи не могли це зробити. Серед останніх не тільки представники соціальних спільнот (колишні куркулі, злочинці-рецидивісти), але й національних: німці, поляки, фіни. Їх каральні органи прагнули повністю ізолювати від решти населення. Так, колишні куркулі після відбуття покарання мали проживати лише у місцях свого заслання [35, с. 859].

Висновки. Отже, аналіз соціальних відносин у Радянської України міжвоєнного часу засвідчив значну соціальну диференціацію її жителів, яка була штучно сформована комуністичною владою. Вона базувалася на таких юридичних нормах, які були покликані забезпечити лояльність до московської комуністичної влади й подолати опір радянзації України шляхом розшарування суспільства та поділу на окремі групи з різними майновими і соціальними можливостями. Ті, хто визнавалися ворожими до влади, були позбавлені соціальних прав та можливості вільно працювати й утримувати власні родини. Головним фактором, який визначав життєву долі, а, подекуди, й можливість самого життя людини, було оголошено її походження, що було властиво доіндустріальним суспільствам. Таке розшарування, окрім «виховної» функції, ще й позбавляло українців консолідації, у тому числі в справі національного державотворення, яке для московської влади завжди було

головною небезпекою в Україні, а особливо – після Визвольних змагань 1917 – 1921 рр.

Особливо цинічним виглядає соціальна дискримінація в радянському суспільстві не тільки до осіб, визнаних «ворогами народу», але й до членів їх родин. Це не тільки позбавляло цілі сім'ї засобів існування, але й формувало в молодого покоління комплекс меншовартості, змушувала молодь вчиняти протиправні дії та ставати на злочинний шлях. Через це в закритій від світу комуністичній державі вже протягом міжвоєнного часу було сформовано унікальну соціалістичну реальність, де відсутність ув'язнених у родині було скоріше винятком, ніж нормою.

Зауважимо, вміщені вище приклади не розкривають всього розмаїття соціальної стратифікації в Радянській Україні періоду сталінщини, оскільки окремого слова заслуговує соціальний поділ сільського населення («кулаки», «підкулачники», «середняки» і тд.) та відповідна державна політика щодо кожної категорії.

Таке ставлення більшовицької держави до окупованих територій, в тому числі й України, мала на меті створити «нову людину» комуністичного ґатунку, абсолютну лояльну до влади, з штучно насадженими цінностями і світоглядом, настільки далекими від гуманізму, настільки сталінізм далекий від християнства.

Список літератури:

1. Bauer R., Inkeles A., Kluckhohn C. *How the Soviet system works: Cultural, psychological and social themes*. New York : Vintage books, 1961. 315 p.
2. Kimerling E. Civil Rights and Social Policy in Soviet Russia, 1918–1936. *The Russian Review*, 1982. № 41(1). P. 24–46.
3. Fitzpatrick S. Construction of Social Identity on Soviet Russia. *Journal of Modern History*, 1993. № 65(4). P. 745–770.
4. Alexopoulos G. *Rights and Passage; Marking Outcasts and Making Citizens in Soviet Russia, 1926–1936*; Ph. D. diss., Chicago, 1996. 348 p.
5. Brovkin V. *Russia after Lenin: 1925–1929*. London, New York, 1998. 280 p.
6. Shearer D. Stalin at War, 1918–1953. Patterns of Violence and Foreign Threat. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2018. № 66 (2). P. 188–217.
7. Горюнова Е. Початок масових політичних репресій в кримському селі у 20-х роках ХХ ст. *Культура народів Причорномор'я*, 2002. № 31. С. 88–92.
8. Лаас Н. Соціальна стратифікація радянського суспільства: концептуальні пошуки в англomовні історіографії другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей*. Київ, 2008. № 14. С. 104–116.
9. Новікова А.О. Соціальна опіка в Харкові (кінець 1919–1934 рр.): історіографія проблеми. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Історія і географія»*, 2014. № 51. С. 173–178.
10. Мешкова С.І. Харків'яни-«позбавленці» в роки нової економічної політики (1921–1929 рр.). *Вісник НТУ «ХПІ»*, 2012. № 65(971). С. 42–51.
11. Стародубець Г., Стародубець В. Інститут «позбавленців» як об'єкт репресивної політики більшовицької влади 1920-х років. *Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина»*, 2018. № 3. С. 36–40.
12. Єфіменко Г.Г., Кульчицький С.В., Пиріг Р.Я., Скальський В.В., Якубова Л.Д. *Україна й українці в постімперську добу (1917–1939)*. Київ : Академперіодика, 2021. 620 с.
13. *Вибірчі інструкції ЦВК СРСР та ВУЦВКУ*. Дніпропетровськ: Поліграфтрест, 1927. 44 с.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 1, оп. 20, спр.749.
15. Державний архів Вінницької області, ф. П-40, оп. 1. спр 179.
16. Кульчицький С.В. Конституційні реформи в СРСР. *Енциклопедія Сучасної України*, 2014. URL: <https://esu.com.ua/pdf/file/5007.pdf>
17. Державний архів Вінницької області, ф. П.-29, оп. 1, спр. 448.
18. Борисенко М. Житлова криза та комунальна політика радянського уряду в Україні (1920-ті роки). *Етнічна історія народів Європи*, 2003. № 15. С. 45–50.
19. Щербина І.В. Виселення непманів України та ренаціоналізація Радянською Державою їхнього житла (кінець 1920-х – початок 1930-х років). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*, 2014. № 2(33). С. 34–39.
20. *Основні підсумки уряду УРСР за 1929 і 1930 роки: До районних з'їздів Рад 1931 року*. Харків : Вид-во секретаріату ВУЦВК і РНК УРСР, 1931. 112 с.
21. *Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України (1931)*. Харків : Пролетар, 1931. № 24. Ст. 185. 771 с.
22. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 1, оп. 20, спр. 2010.
23. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 1, оп. 20, спр. 2009.
24. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 1, оп. 20, спр. 1777.
25. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 1, оп. 20, спр. 1854.
26. Жезицький В.Й. *Політичні репресії на Поділлі в 20–30-х рр.: загальні тенденції і регіональні особливості*. (Дис. ... канд. істор. наук). Інститут історії України НАН України. Київ, 1997. 182 с.
27. Центральний державний архів громадських об'єднань і українців, ф. 22, оп. 1, спр. 13.
28. Алещенко М.І. Подільська аграрно-технічна академія: сторінки історії. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1997. № 1 (3). С. 173–188.

29. Державний архів Вінницької області, ф. П.-29, оп. 1, спр. 183.

30. Вронська Т. Механізм цілеспрямованої маргіналізації в контексті державного терору в Україні (1917–1953 рр.). *Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р.* Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. С. 107–128.

31. Лисенко О. Довідки сільських рад та правлінь колгоспів як підстава для арешту селян в умовах «Великого терору» 1937–1938 рр. (на матеріалах Чернігівської області). *Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р.* Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. С. 42–53.

32. Сварчевський А. В. *Подільська Голгофа ХХ ст.* Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2016. 208 с.

33. Про культ особистості та його наслідки. Доклад Першого секретаря ЦК КППС товариша Хрущова М. С. ХХ з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. *Вісті ЦК КППС*, 1989. № 3. С. 1–4.

34. Шаповал Ю. Україна в добу «Великого терору»: етапи, особливості, наслідки. *Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р.* Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. С. 128–164.

35. Shearer David. Elements Near and Alien: Passportization, Policing, and Identity in the Stalinist State, 1932–1952. *The Journal of Modern History*, 2004. Vol. 76, (№ 4, December). Pp. 835–881.

References:

1. Bauer, R., Inkeles, A., & Kluckhohn, C. (1961). *How the Soviet system works: Cultural, psychological and social themes*. New York : Vintage Books.

2. Kimerling, E. (1982). Civil rights and social policy in Soviet Russia, 1918–1936. *The Russian Review*, 41(1), 24–46.
Fitzpatrick, S. (1993). Construction of social identity on Soviet Russia. *Journal of Modern History*, 65(4), 745–770.

3. Alexopoulos, G. (1996). *Rights and passage: Marking outcasts and making citizens in Soviet Russia, 1926–1936* (Doctoral dissertation). University of Chicago.

4. Brovkin, V. (1998). *Russia after Lenin: 1925–1929*. London & New York.

5. Shearer, D. (2018). Stalin at war, 1918–1953. Patterns of violence and foreign threat. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 66(2), 188–217.

6. Horiunova, E. (2002). Pochatok masovykh politychnykh represii v Krymskomu seli u 20-kh rokakh XX st. [The beginning of mass political repressions in a Crimean village in the 1920s]. *Kultura narodiv Prychornomoria*, 31, 88–92. [in Ukrainian].

7. Laas, N. (2008). Sotsialna stratyfikatsiia radianskoho suspilstva: kontseptualni poshuky v anhlo movnii istoriohrafii druhoi polovyny XX – pochatku XXI st. [Social stratification of Soviet society: conceptual searches in English-language historiography of the late 20th – early 21st century]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*, 14, 104–116. [in Ukrainian].

8. Novikova, A. O. (2014). Sotsialna opika v Kharkovi (kinets 1919–1934 rr.): istoriohrafiiia problemy [Social welfare in Kharkiv (late 1919–1934): historiography of the problem]. *Zbirnyk naukovykh prats KhNPU imeni H. S. Skovorody. Seriiia "Istoriia i heohrafiiia"*, 51, 173–178. [in Ukrainian].

9. Meshkovaia, S. I. (2012). Kharkiviany «pozobavlentsi» v roky novoi ekonomichnoi polityky (1921–1929 rr.) [Kharkiv residents deprived of rights during the NEP]. *Visnyk NTU "KhPI"*, 65(971), 42–51. [in Ukrainian].

10. Starodubets, H., & Starodubets, V. (2018). Instytut «pozobavlentsiv» yak obiekt represyvnoi polityky bilshovytskoi vlady 1920-kh rokiv [The institute of the «deprived» as an object of the repressive policy of the Bolshevik government in the 1920s]. *Visnyk Derzhavnoho arkhivu Khmelnytskoi oblasti "Podilska starovyna"*, 3, 36–40. [in Ukrainian].

11. Yefimenko, H. H., Kulchytskyi, S. V., Pyrih, R. Ia., Skalskyi, V. V., & Yakubova, L. D. (2021). *Ukraina i ukraintsi v postimpersku dobu (1917–1939)* [Ukraine and Ukrainians in the post-imperial era (1917–1939)]. Kyiv : Akademperiodyka. [in Ukrainian].

12. Vyborchi instruktsii TsVK SRSR ta VUTsVK. (1927). [Election instructions of the CEC of the USSR and VUTsVK]. Dnipropetrovsk: Polihraftrest. [in Ukrainian].

13. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainyky, f. 1, op. 20, spr. 749. [in Ukrainian].

14. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti, f. P-40, op. 1, spr. 179. [in Ukrainian].

15. Kulchytskyi, S. V. (2014). Konstytutsiini reformy v SRSR [Constitutional reforms in the USSR]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Retrieved from <https://esu.com.ua/pdf/file/5007.pdf> [in Ukrainian].

16. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti, f. P-29, op. 1, spr. 448. [in Ukrainian].

17. Borysenko, M. (2003). Zhyttlova kryza ta komunalna polityka radianskoho uriadu v Ukraini (1920-ti roky) [Housing crisis and communal policy of the Soviet government in Ukraine (1920s)]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 15, 45–50. [in Ukrainian].

18. Shcherbyna, I. V. (2014). Vyselennia nepmani Ukrainy ta renatsionalizatsiia Radianskoi derzhavoiu yikhnoho zhytla (kinets 1920-kh – pochatok 1930-kh rokiv) [Eviction of NEPmen of Ukraine and the re-nationalization of their housing by the Soviet state (late 1920s – early 1930s)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia "Istoriia"*, 2(33), 34–39. [in Ukrainian].

19. Osnovni pidsumky uriadu URSR za 1929 i 1930 roky: Do raionnykh zizdiv Rad 1931 roku [Main results of the government of the Ukrainian SSR for 1929 and 1930: For district congresses of Soviets in 1931]. (1931). Kharkiv : Vyd-vo sekretariatu VUTsVK i RNK URSR. [in Ukrainian].

20. Zbirnyk zakoniv i rozpyriadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy (1931) [Collection of laws and orders of the Workers' and Peasants' Government of Ukraine]. (1931). Kharkiv : Proletar. [in Ukrainian].

21. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainiky, f. 1, op. 20, spr. 2010. [in Ukrainian].
22. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainiky, f. 1, op. 20, spr. 2009. [in Ukrainian].
23. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainiky, f. 1, op. 20, spr. 1777. [in Ukrainian].
24. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainiky, f. 1, op. 20, spr. 1854. [in Ukrainian].
25. Zhezytskyi, V.Y. (1997). *Politychni represii na Podilli v 20–30-kh rr.: zahalni tendentsii i rehionalni osoblyvosti* [Political repressions in Podillia in the 1920s–30s: general tendencies and regional peculiarities] (Candidate dissertation). Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
26. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan i ukrainiky, f. 22, op. 1, spr. 13. [in Ukrainian].
27. Aleshchenko, M.I. (1997). Podilska ahrarno-tekhnichna akademiia: storinky istorii [Podillia Agrarian-Technical Academy: pages of history]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu: istorychni nauky*, 1(3), 173–188. [in Ukrainian].
28. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti, f. P-29, op. 1, spr. 183. [in Ukrainian].
29. Vronska, T. (2013). Mekhanizm tsilespriamovanoi marhinalizatsii v konteksti derzhavnoho teroru v Ukraini (1917–1953 rr.) [Mechanism of purposeful marginalization in the context of state terror in Ukraine (1917–1953)]. In *Politychni represii v URSR 1937–1938 rr.: doslidnytski refleksii ta interpretatsii* (pp. 107–128). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
30. Lysenko, O. (2013). Dovidky silskykh rad ta pravlin kolhospiv yak pidstava dlia areshtu selian v umovakh “Velykoho teroru” 1937–1938 rr. (na materialakh Chernihivskoi oblasti) [Certificates of village councils and collective farm administrations as grounds for arrest during the Great Terror of 1937–1938 (based on materials from Chernihiv region)]. In *Politychni represii v URSR 1937–1938 rr.: doslidnytski refleksii ta interpretatsii* (pp. 42–53). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
31. Svarchsevskiy, A.V. (2016). *Podilska Holhofa XX st.* [The Podillia Golgotha of the 20th century]. Vinnytsia: PP Baliuk I.B. [in Ukrainian].
32. Pro kult osobystosti ta yoho naslidky. (1989). Doklad Pershoho sekretaria TsK KPRS tovarisha Khrushchova M.S. XX z'izdu Komunistychnoi partii Radianskoho Soiuzu [On the cult of personality and its consequences: Speech of the First Secretary of the CPSU Central Committee comrade Khrushchev M.S. at the 20th Congress of the CPSU]. *Visti TsK KPRS*, 3, 1–4. [in Ukrainian].
33. Shapoval, Yu. (2013). Ukraina v dobu “Velykoho teroru”: etapy, osoblyvosti, naslidky [Ukraine during the Great Terror: stages, features, consequences]. In *Politychni represii v URSR 1937–1938 rr.: doslidnytski refleksii ta interpretatsii* (pp. 128–164). Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
34. Shearer, D. (2004). Elements near and alien: Passportization, policing, and identity in the Stalinist state, 1932–1952. *The Journal of Modern History*, 76(4), 835–881.